

**การผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาในพื้นที่ชายแดนไทย-เมียนมา :
การส่งเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม
ACCULTURATION FOR WAYS OF BUDDHIST PRACTICES AND TRADITIONS IN
BORDER AREA BETWEEN THAILAND AND MYANMAR: PROMOTING ASEAN
SOCIO-CULTURAL COMMUNITY IN THE CONTEXT OF MULTICULTURAL
SOCIETY**

ดร.พินิจ ลาภธนานนท์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรม โดยใช้พื้นที่ชายแดนอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก เป็นพื้นที่ศึกษา เพื่อวิเคราะห์แนวทางการสร้างเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนในบริบทพื้นที่ชายแดนไทยกับประเทศเมียนมา ผลการศึกษาพบว่าการดำเนินมาตรการเพื่อสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนน่าจะมีความเป็นไปได้ง่ายขึ้นสำหรับประเทศสมาชิกที่มีศาสนานิกายเดียวกัน เพราะปัจจัยทางศาสนาและวัฒนธรรมเป็นสื่อสำคัญที่จะเชื่อมประชาชนให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ดังจะเห็นได้จากแบบแผนบูรณาการการสร้างและใช้พื้นที่ทางศาสนา ตลอดจนการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนาทั้งในหมู่พระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวเมียนมา ความรู้ความเข้าใจต่อแนวทางการบูรณาการและผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนาในพื้นที่ชายแดนแม่สอดจะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการเป็นฐานคิดในการสร้างเสริมให้คนไทยพร้อมที่จะเข้าร่วมเป็นพลเมืองอาเซียนอย่างมีศักดิ์ศรีและสิทธิเท่าเทียมกับชาติอื่นภายใต้ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน

คำสำคัญ: การผสมผสานทางศาสนา, ประชาคมอาเซียน, สังคมพหุวัฒนธรรม, พื้นที่ชายแดน, ไทย-เมียนมา

ABSTRACT

This article aims to study the process of acculturation for ways of Buddhist practices and traditions in the context of multicultural society by conducting field research in Maesot District, Tak Province. It will analyze a possible way to promote ASEAN Socio-Cultural Community (ASCC) in border areas between Thailand and

* สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Myanmar. The research finds that it is probable to promote the ASCC through interaction among ASEAN members who belong to the same religious sect because their religion and culture are significant factors supporting their people to live together in peace. This can be expressed by the patterns of cultural integration of building and using religious space as well as the phenomena of acculturation for ways of Buddhist practices and traditions among the Thai and Burmese monks and laypeople. The lesson learned of religious integration and acculturation in Maesot will be very useful for the Thai people to prepare themselves for participating in the ASCC and joining the ASEAN citizenship by having dignity and social equality.

Keywords: acculturation, ASEAN community, multicultural society, border area, Thailand-Myanmar

1. บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในพื้นที่ชายแดนไทยกับประเทศเมียนมาในบริบทของการเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม อันเป็นสังคมที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ภาษา วิถีปฏิบัติทางศาสนาและประเพณี โดยมีประเด็นที่สนใจศึกษาคือ ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีทั้งชาวพม่า กะเหรี่ยง ไทยใหญ่ ไทยล้านนา และไทยภาคกลาง เป็นปัจจัยสนับสนุนหรือเป็นอุปสรรคอย่างไรต่อการอยู่ร่วมกันในวิถีของการสร้างเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้เงื่อนไขความเป็นพุทธศาสนิกชนเถรวาทเช่นเดียวกัน อีกประการหนึ่งศึกษาถึงแนวทางการสร้างเสริมความเป็นประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน ผ่านกรณีศึกษาการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาในพื้นที่ชายแดนอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ซึ่งปรากฏให้เห็นเชิงรูปธรรมผ่านการสร้างและการใช้ประโยชน์พื้นที่ทางศาสนาร่วมกัน และการปรับประยุกต์ประเพณีและวิถีปฏิบัติทางศาสนาทั้งของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน

เหตุผลสำคัญที่เลือกศึกษาประเด็นการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนา เพราะเป็นแบบแผนหนึ่งของการปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมอย่างน้อย 2 วัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งได้เข้ามาสัมพันธ์กันและเกิดการหิบบั้มหรือแลกเปลี่ยนกันในระยะเวลาที่ยาวนานพอสมควร อย่างไรก็ตามวัฒนธรรมดังกล่าวอาจจะผสมผสานกันหรืออาจเป็นเพียงการบูรณาการในลักษณะที่เกิดการยอมรับในการมีอยู่หรือดำรงอยู่ของวัฒนธรรมที่หลากหลาย และไม่ได้มีการพยายามครอบงำซึ่งกันและกัน (ศุภสิทธิ์ วนชยางค์กุล, 2549) แนวคิดของการผสมผสานและการบูรณาการทางวัฒนธรรมจะถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการพิจารณาปฏิสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาและประเพณีระหว่างชาวไทยและเมียนมา ทั้งในกลุ่มพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ชายแดนแม่สอด โดยศึกษาวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ในด้านการใช้พื้นที่ทางศาสนา สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมของศาสนสถานและศาสนวัตถุ การปฏิบัติกิจวัตรและศาสนพิธีของพระสงฆ์ ตลอดจนในวิถีปฏิบัติทาง

ศาสนาของพุทธศาสนิกชน โดยจะนำเสนอผลการศึกษาดูด้วยการสังเคราะห์ข้อมูลจากการวิจัย เอกสาร ทั้งข้อมูลจากหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในอำเภอแม่สอด ข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในระดับท้องถิ่น และเอกสารวิชาการที่เกี่ยวข้อง ประกอบเข้ากับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพจากงานสนามในพื้นที่อำเภอแม่สอดที่ได้ดำเนินการเก็บรวบรวมในช่วงระหว่างเดือนกรกฎาคม พ.ศ.2558 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2559 เพื่อให้ครอบคลุมปรากฏการณ์สังคมที่ศึกษา 2 ช่วงเวลา ช่วงแรกคือช่วงเข้าพรรษา ระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงตุลาคม พ.ศ.2558 เพื่อศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับวิถีปฏิบัติทางศาสนาและวัฒนธรรม ประเพณีของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวไทยและเมียนมา อีกช่วงเวลาหนึ่งคือระหว่างเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2558 ถึงเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2559 เพื่อศึกษาข้อมูลในประเด็นภาวะความเปลี่ยนแปลงและผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นจากการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2558 ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจถึงความรู้และความคิดเห็นของประชาชนในแม่สอดเกี่ยวกับการเสริมสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน

2. ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนในบริบทสังคมพหุวัฒนธรรม

การรวมตัวของประชาคมอาเซียน (ASEAN community) เป็นเงื่อนไขสำคัญที่คาดหวังให้ 10 ประเทศสมาชิกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้แสวงหาจุดร่วมระหว่างกันในทุกด้าน โดยเฉพาะทุกประเทศในอาเซียนควรจะต้องพยายามสร้างอัตลักษณ์ของความเป็นพลเมืองอาเซียน อันเป็นแนวทางหนึ่งที่จะแสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวกันของประชาคม ตามคำขวัญที่เป็นหลักนำทางว่าอาเซียนมี “หนึ่งวิสัยทัศน์ หนึ่งอัตลักษณ์ หนึ่งประชาคม” (One Vision, One Identity, One Community) โดยประชาคมอาเซียนได้ตั้งเป้าให้สำเร็จภายในปี พ.ศ.2558 ภายใต้ “แผนปฏิบัติการสู่ประชาคมอาเซียน 2553-2558” (แพรรภัทร ยอดแก้ว, 2555) ซึ่งจำแนกเป็น 3 เสาหลักสำคัญ คือ

1) เสาหลักเศรษฐกิจ เรียกว่า “ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน” (ASEAN Economy Community – AEC)

2) เสาหลักการเมือง เรียกว่า “ประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน” (ASEAN Political-Security Community – APSC)

3) เสาหลักสังคมและวัฒนธรรม เรียกว่า “ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน” (ASEAN Socio-Cultural Community – ASCC) (Moe Thuza, 2015)

ประชาคมอาเซียนทั้ง 3 เสาหลักมีความสำคัญต่อแบบแผนการสร้างความร่วมมือกันระหว่างประเทศสมาชิก โดยมีเงื่อนไขว่าจะอะไรที่กำหนดว่าจะทำก็ต้องทำเหมือนกันหมด อย่างไรก็ตามตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน (AEC) และประชาคมการเมืองและความมั่นคงอาเซียน (APSC) ได้รับความสนใจอย่างมากระหว่างรัฐบาลประเทศสมาชิกทั้งหลาย ในขณะที่ประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน (ASCC) ยังได้รับความสนใจน้อย เพราะมีเงื่อนไขและปัจจัยหลายประการที่มีความอ่อนไหวและต้องระมัดระวังในการกำหนดความร่วมมือระหว่างกัน

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับศาสนา ทั้งนี้ ASCC มีเป้าหมายเพื่อสร้างประชาคมที่ให้ความสำคัญกับวิถีการดำเนินชีวิตของพลเมือง เป็นสังคมที่เอื้ออาทรและแบ่งปัน พลเมืองอาเซียนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีและมีการพัฒนาในทุกด้านเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต ส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และปรับสร้างอัตลักษณ์ของอาเซียน รวมถึงการให้ความสำคัญกับประเด็นทางศาสนา อันเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญทางสังคมและวัฒนธรรมที่กำหนดวิถีการดำเนินชีวิตของพลเมืองในแต่ละรัฐชาติ

ดังนั้นหากอาเซียนตกลงกันว่าจะรวมกันเป็นหนึ่งเดียว ทุกชาติพันธุ์และทุกกลุ่มวัฒนธรรมในอาเซียนจะต้องมีจิตสำนึกร่วมความเป็นพลเมืองเดียวกันให้ได้ รัฐบาลไทยเองควรจะมีนโยบายที่ชัดเจนในการสร้างพลเมืองไทยเพื่อเป็นพลเมืองอาเซียนที่มีความรู้ความเข้าใจและมีความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม ยอมรับความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม เพราะภายในประชาคมอาเซียนทุกชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม ต้องอยู่ร่วมกันและทำงานด้วยกัน ความเป็นหนึ่งเดียวของอาเซียนจะเกิดขึ้นไม่ได้หากทุกประเทศสมาชิกขาดความตระหนักร่วมกันในการเป็นหนึ่งเดียว ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและวัฒนธรรม และจะไม่ช่วยให้ประชาชนสามารถก้าวสู่การเป็นประชาคมอาเซียนได้อย่างยั่งยืน ดังนั้นประชาคมอาเซียนทั้ง 3 เสาหลักจะต้องมีความสำคัญเท่าเทียมกันและดำเนินการอย่างต่อเนื่องไปพร้อมกัน

อย่างไรก็ตามการเตรียมความพร้อมเพื่อสร้างประชาคมอาเซียนให้มีความมั่นคงยั่งยืนได้จะต้องตระหนักถึงปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่ง คือการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนจากทุกประเทศสมาชิก เพราะประชาคมอาเซียนคงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนหากเพียงแต่อาศัยภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาประชาชนของประเทศสมาชิกอาเซียนยังมีส่วนร่วมค่อนข้างน้อย ดังนั้นสังคมไทยจึงควรเตรียมความพร้อมต่อการเข้าร่วมประชาคมอาเซียนด้วยการส่งเสริมด้านความรู้ความเข้าใจและสร้างทัศนคติที่ดีให้ประชาชนในทุกภาคส่วน จากการที่สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา พระสงฆ์จึงควรจะเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการเตรียมความพร้อมดังกล่าวด้วย เพราะมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้นำทางสังคมและวัฒนธรรม ย่อมเป็นกลุ่มเป้าหมายหนึ่งที่ควรได้รับการเตรียมความพร้อม นอกจากนี้ในการเข้าร่วมประชาคมอาเซียนของประเทศไทยนั้น พระสงฆ์และสามเณรย่อมได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงต้องปรับบทบาทหน้าที่ของตนเองให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น (ถนอมศักดิ์ สุภักดิ์, 2546) พระสงฆ์จะเป็นกลไกหนึ่งที่มีความสำคัญในการขับเคลื่อนพุทธศาสนาในกระบวนการสร้างความสัมพันธ์อาเซียนและประชาคมอาเซียน ทั้งในบริบทความเป็นท้องถิ่นและในบริบทสังคมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

บริบทความเป็นท้องถิ่นและผลกระทบของกระแสโลกาภิวัตน์ในอำเภอแม่สอดสามารถอธิบายได้จากแนวคิดของ Arjun Appadurai (2001) ที่มองว่าโลกาภิวัตน์ไม่ได้เปลี่ยนความคิดของผู้คนเพียงเรื่องความเป็นสังคมไร้พรมแดนและความเป็นรัฐชาติ แต่ยังได้เปลี่ยนความคิดเรื่องความเป็นท้องถิ่นด้วย กล่าวคือท้องถิ่นไม่ได้หมายถึงเพียงพื้นที่ในเชิงกายภาพอีกต่อไป แต่อยู่ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ภายในท้องถิ่นและข้ามท้องถิ่นที่ดำเนินมาโดยตลอดตั้งแต่ยุคก่อนจะมีรัฐชาติ ยุค

รัฐชาติ มาจนถึงยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งในประเด็นนี้อาจพิจารณาเพื่อทำความเข้าใจความเป็นท้องถิ่นผ่านข้อสังเกตของ Arif Dirlik (2009) ที่มองท้องถิ่นเป็น 2 แบบ แบบแรกมองท้องถิ่นผูกติดอยู่กับพื้นที่ คือมองท้องถิ่นเหมือนกล่องปิดที่เก็บผู้คน วิถีชีวิต ภูมิปัญญา ฯลฯ เอาไว้ มองท้องถิ่นในลักษณะไม่เชื่อมโยงกับปัจจัยภายนอก ซึ่งเป็นความคิดท้องถิ่นนิยมที่จะนำไปสู่ความเชื่อในรากเหง้า แก่นแท้ หรือความบริสุทธิ์จริงแท้ของท้องถิ่น ในขณะที่มุมมองแบบที่สองมองว่าพื้นที่เป็นเพียงฐานหนึ่งของท้องถิ่น และมองว่าท้องถิ่นมีความสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกอยู่เสมอ หรือมองว่าความเป็นท้องถิ่นหนึ่ง ๆ เกิดขึ้นจากการเข้าร่วมอยู่ในระบบความสัมพันธ์กับท้องถิ่นอื่น ๆ ความคิดเรื่องท้องถิ่นในพื้นที่แม่สอดก็คือท้องถิ่นในความหมายแบบที่สองนี้เอง และความเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมท้องถิ่นมีสาเหตุมาจากความสัมพันธ์กับท้องถิ่นอื่นในลักษณะข้ามพรมแดนทั้งสิ้น ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของบริบทความสัมพันธ์ในรูปแบบของประชาคมอาเซียนด้วยเช่นกัน

นอกจากนี้ความเป็นท้องถิ่นแม่สอดยังเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นแต่ระยะยุคสมัยตามกรอบแนวคิดการไหลเวียนทางวัฒนธรรมภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ (global cultural flows) ใน 5 มิติ ซึ่งมีความสัมพันธ์และมีผลกระทบซึ่งกันและกันในกระบวนการพัฒนาสังคม ได้แก่ (1) การไหลเวียนในมิติของมนุษย์หรือชาติพันธุ์ในรูปของนักท่องเที่ยว ผู้อพยพพลัดถิ่น และแรงงานข้ามชาติ (2) การไหลเวียนในมิติของเทคโนโลยีที่ข้ามเส้นแบ่งรัฐชาติ (3) การไหลเวียนในมิติของการเงินผ่านตลาดทุนและตลาดสินค้าในระดับโลก (4) การไหลเวียนในมิติของสื่อที่เป็นรากฐานสำคัญของการพัฒนาวัฒนธรรมสมัยใหม่ในปัจจุบัน และ (5) การไหลเวียนในมิติของอุดมการณ์ เช่น อุดมการณ์ประชาธิปไตย (Arjun Appadurai, 2001) กระแสโลกาภิวัตน์ทั้ง 5 มิตินี้ได้ไหลเวียนข้ามพรมแดนรัฐชาติและส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมท้องถิ่นแม่สอด ทั้งในลักษณะที่ราบรื่นหรือขัดแย้งกัน (ฐิรุฒิมิ เสนาคำ, 2549) อันเป็นเงื่อนไขที่สำคัญประการหนึ่งในกระบวนการสร้างเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อประเทศไทยมีนโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า ในช่วงต้นพุทธศตวรรษ 2530 พื้นที่แม่สอดได้กลายเป็นพื้นที่หนึ่งที่รองรับแรงงานข้ามชาติและเริ่มมีนักท่องเที่ยวเข้ามาในพื้นที่แม่สอดมากขึ้นเช่นเดียวกัน การไหลเวียนทางวัฒนธรรมในมิติต่างๆ ตามแนวคิดของ Appadurai จึงมีความเด่นชัดมากในการอธิบายความเป็นท้องถิ่นแม่สอด

อีกประการหนึ่งการที่พลเมืองไทยจะอยู่ร่วมกับพลเมืองจากประเทศสมาชิกอาเซียนอื่นได้อย่างสงบสุข ความเข้าใจและยอมรับระหว่างกันเป็นเงื่อนไขที่เป็นพื้นฐานสำคัญ เพราะนอกจากความเป็นพหุวัฒนธรรมทางภาษาและชาติพันธุ์แล้ว การสร้างการยอมรับและลดอคติทางศาสนาที่แตกต่างกันจะเป็นเงื่อนไขสำคัญให้พลเมืองอาเซียนสามารถอยู่ร่วมกันได้ ตัวอย่างเช่น ในกรณีพื้นที่ชายแดนแม่สอดที่มีแรงงานชาวเมียนมาจำนวนมากเข้ามาอยู่อาศัยร่วมกันนั้น ส่วนมากเป็นผู้ที่มีศรัทธาในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับคนไทย แม้จะมีวิถีปฏิบัติและประเพณีที่แตกต่างกันบ้าง แต่เมื่อแรงงานเหล่านี้เข้ามาอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน ย่อมมีความต้องการใช้พื้นที่ทางศาสนาและพระสงฆ์ในการทำบุญและเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมและงานบุญประเพณีต่าง ๆ ปรากฏการณ์เช่นนี้แสดงให้เห็นว่าศาสนาสามารถเป็นตัวเชื่อมประสานการอยู่ร่วมกันได้โดยไม่มีเรื่องของพรมแดนรัฐชาติมาเป็น

อุปสรรคแต่อย่างใด และแสดงให้เห็นว่าแม้ว่าแรงงานชาวเมียนมาจะไม่ได้มีสถานะทางสังคมเท่ากับพลเมืองไทยก็ตาม แต่ด้วยเงื่อนไขที่มีชาวเมียนมาจำนวนมากยอมก่อให้เกิดพลังในการทำกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม และที่สำคัญคือเป็นพลังสำคัญในการร่วมกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา การที่พลเมืองไทยและพลเมืองเมียนมาต่างศรัทธาต่อพุทธศาสนาเถรวาทเช่นเดียวกัน จึงเป็นเงื่อนไขที่ช่วยเชื่อมประสานให้สามารถอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานความพยายามในการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน

3. แนวคิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมและการบูรณาการทางวัฒนธรรม

การผสมผสานทางวัฒนธรรม (acculturation) เป็นกระบวนการหนึ่งของการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมที่คนในสังคมหนึ่งจะรับเอาวัฒนธรรมของสังคมอื่นมาประพฤติปฏิบัติ ทั้งในลักษณะที่อาจเป็นการยอมรับหรือถูกบังคับ และถ้าหากวัฒนธรรมที่รับเอามากลายเป็นการปฏิบัติสืบทอดกันมา การผสมผสานก็จะเกิดขึ้น (อมรา พงศาพิชญ์, 2547) ในอดีตการผสมผสานทางวัฒนธรรมจะพบเห็นได้ชัดเจนในกรณีที่สังคมหนึ่งถูกรุกราน โดยฝ่ายที่ชนะจะพยายามบังคับฝ่ายที่แพ้ให้ต้องปฏิบัติตามแบบอย่างการดำรงชีวิตของตน เช่น เมื่ออังกฤษยึดครองประเทศเมียนมาก็บังคับให้ชาวพื้นเมืองเรียนภาษาอังกฤษ อย่างไรก็ตามกระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมนี้ไม่จำเป็นเสมอไปที่ฝ่ายแพ้จะรับเอาวัฒนธรรมของฝ่ายชนะ ถ้าฝ่ายชนะมีวัฒนธรรมด้อยกว่าอาจจจะรับเอาวัฒนธรรมฝ่ายแพ้ก็ได้ จึงกล่าวได้ว่าบุคคลเมื่อมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมใดก็อาจจะยอมรับและปฏิบัติตามวัฒนธรรมนั้น และจะมีพฤติกรรมคล้าย ๆ กับคนอื่นในสังคมนั้น เป็นเพราะผลของการเรียนรู้ที่ได้รับมาไม่ว่าจะโดยแบบรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แสดงว่าวัฒนธรรมมีอิทธิพลเหนือความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ ดังนั้นการผสมผสานทางวัฒนธรรมจึงมักจะเกิดขึ้นเมื่อสมาชิกของวัฒนธรรมหนึ่งเกิดความสัมพันธ์กับสมาชิกของอีกรวัฒนธรรมหนึ่งเป็นระยะเวลาานพอสมควร

อย่างไรก็ตามกระบวนการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นมีแนวโน้มแตกต่างกันในแต่ละสังคม บางวัฒนธรรมอาจจะถ่ายทอดและยอมรับง่ายกว่าวัฒนธรรมอื่น ในขณะที่บางวัฒนธรรมอาจจะต่อต้าน เนื่องจากโดยทั่วไปแล้วแต่ละวัฒนธรรมจะพยายามธำรงรักษาอัตลักษณ์ของตนเองเอาไว้ ในรูปแบบวิถีการดำเนินชีวิต การประกอบอาชีพและการทำมาหากิน สภาพที่อยู่อาศัย การแต่งกาย อาหาร ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม ศิลปะการแสดง และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งนี้หากแต่ละวัฒนธรรมที่มีปฏิสัมพันธ์กันมีความมุ่งมั่นที่จะธำรงอัตลักษณ์ของตนเองไว้ว่าจะส่งผลกระทบต่อให้ไม่สามารถจะผสมผสานทางวัฒนธรรมเข้ากับวัฒนธรรมอื่นได้ แต่อาจจะดำเนินไปในแบบแผนการบูรณาการทางวัฒนธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกันกับวัฒนธรรมอื่น

การบูรณาการทางวัฒนธรรม (cultural integration) มีลักษณะความสัมพันธ์พื้นฐานในแบบแผนการอยู่ร่วมกันอย่างน้อย 2 วัฒนธรรมในพื้นที่เดียวกัน ซึ่งต่างพยายามจะธำรงวัฒนธรรมของตนเองเป็นหลัก โดยไม่เกิดการรับวัฒนธรรมอีกฝ่ายมาใช้หรือปรับประยุกต์ให้เข้ากับวัฒนธรรมของตนแต่อย่างใด แม้ว่าอาจจะมีการปรับตัวบางประการในการแสดงออกเมื่อต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน (งามพิศ สัตย์สรวง, 2543) ทั้งที่อาจเป็นไปได้ในลักษณะที่สอดคล้องหรือขัดแย้งกัน แต่เป็น

กระบวนการที่จะทำให้เกิดความสมดุลทางวัฒนธรรมขึ้นได้ โดยมีการปรับตัวของวัฒนธรรมไปตามปัจจัยของบริบทความเป็นท้องถิ่น ศาสนา หรือชาติพันธุ์ ยิ่งสังคมนั้นเป็นสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายสูง จำเป็นต้องใช้ความยืดหยุ่นในการบูรณาการเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรม หากวัฒนธรรมนั้นขาดการบูรณาการย่อมมีผลกระทบต่อสมาชิกในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความขัดแย้ง อคติทางชาติพันธุ์ และปัญหาสังคมทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม ยศ สันตสมบัติ (2556) ได้อธิบายถึงการลดความแตกต่างและการรักษาสมดุลทางวัฒนธรรมด้วยกลไกทางศาสนา ซึ่งเป็นเครื่องมือที่จะช่วยลดความวิตกกังวล สร้างความมั่นใจต่อการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำเนินชีวิตร่วมกัน เพราะนอกจากศาสนาจะเป็นกลไกควบคุมพฤติกรรมทางสังคมแล้ว ยังช่วยในการปรับตัวหรือบูรณาการเข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมบนเงื่อนไขที่แตกต่างกัน เพื่อให้สามารถดำรงรักษาอัตลักษณ์และความอยู่รอดของกลุ่มชาติพันธุ์ แต่เมื่อศาสนาหนึ่งต้องปฏิสัมพันธ์กับอีกศาสนาหนึ่งมักเกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นจนอาจมีการประยุกต์พื้นฐานความเชื่อเดิมเข้ากับรูปแบบการปฏิบัติในพิธีกรรมหรือความเชื่อใหม่ จนเกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมขึ้นผ่านกลไกทางศาสนา

การศึกษานี้มองว่าการบูรณาการวัฒนธรรมเป็นกระบวนการปรับตัวเพื่อรักษาความสมดุลทางวัฒนธรรม โดยการธำรงวัฒนธรรมของตนไปพร้อมกับการตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่างหลากหลาย เพื่อไม่ให้ประสบความขัดแย้งจากการถูกคุกคามของวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้เขียนจึงนำแนวคิดการผสมผสานวัฒนธรรมควบคู่กับแนวคิดการบูรณาการทางวัฒนธรรมมาเป็นแนวคิดหลักในการวิเคราะห์การอยู่ร่วมกันของพุทธศาสนิกชนไทยและเมียนมาในพื้นที่แม่สอด ในประเด็นการสร้างและใช้ประโยชน์พื้นที่ทางศาสนา และวิถีการปฏิบัติและประเพณีทางศาสนาทั้งในกลุ่มพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนซึ่งมีความซับซ้อนในเชิงปฏิบัติที่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และบริบทของชุมชนชายแดนไทย-เมียนมา ทั้งนี้จากการศึกษาข้อมูลเชิงลึกพบว่าการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในพื้นที่แม่สอดเป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมสืบเนื่องจากการย้ายถิ่นระหว่างประเทศและการตั้งถิ่นฐานชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดน จึงเกิดการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมผ่านการปฏิสัมพันธ์ระหว่างชาติพันธุ์ จนกลายเป็นวิถีปฏิบัติท้องถิ่นที่สืบทอดและยอมรับร่วมกัน บนพื้นฐานกระบวนการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมนี้มักจะดำเนินไปในลักษณะการยอมรับวัฒนธรรมหลักแต่ยังคงต้องการธำรงวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนมากกว่า จึงอาจเป็นเพียงการผสมผสานทางวัฒนธรรมหรือการบูรณาการทางวัฒนธรรม ไม่ใช่การผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม (อมรา พงศาพิชญ์, 2547)

อย่างไรก็ตามหากพิจารณาถึงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมจากข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์พบว่า การสร้างอาณาจักรของรัฐในอดีตมักจะใช้วัฒนธรรมและความเชื่อทางศาสนาเป็นสื่อกลางในการขยายอาณาเขตออกไปในพื้นที่ห่างไกล ทั้งในรูปแบบเขตศาสนาหรือเขตวัฒนธรรม เช่น การสร้างศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม พิธีกรรม และประเพณี เพื่อสร้างความสัมพันธ์และความกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่จะประสบผลสำเร็จเพียงไร จะขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า

ว่าการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ เป็นได้ทั้งการยอมรับวัฒนธรรมหลักหรือวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลมากกว่าจนลืมวัฒนธรรมดั้งเดิม ซึ่งก็คือการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม หรืออาจยอมรับวัฒนธรรมหลักบางส่วนแต่ต้องการจะดำรงวัฒนธรรมของตนมากกว่า จึงมีลักษณะของการผสมผสานหรือการบูรณาการทางวัฒนธรรม แนวคิดเหล่านี้ล้วนมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้สามารถทำความเข้าใจถึงระดับของความแตกต่างในการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมและศาสนาของชาวไทยและชาวเมียนมาที่มีประวัติศาสตร์การอยู่ร่วมกันมาอย่างยาวนานในพื้นที่ชายแดนแม่สอดในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ภาษา ตลอดจนวิถีปฏิบัติทางศาสนาและประเพณี

4. การผสมผสานทางศาสนาและประเพณีในบริบทพื้นที่ชายแดนแม่สอด

การผสมผสานทางศาสนานั้นมีส่วนสัมพันธ์กับการปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนา โดยเฉพาะในประเด็นวิถีปฏิบัติและการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนความเชื่อและความศรัทธาทางศาสนาต่อบุคคลและชุมชน และจะนำไปสู่การตัดสินใจเลือกเข้าเป็นสมาชิกหรือมีตำแหน่งในกลุ่มหรือองค์กรทางศาสนาที่ศรัทธา (ขวัญชีวัน บัวแดง, 2555) การปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา รวมถึงจากการสร้างพื้นที่ทางศาสนาหรือสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมทางศาสนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชนหรือองค์กรทางศาสนา ตัวอย่างเช่น การสร้างวัดของชาวเมียนมาในแม่สอดมักจะทำเอาแบบสถาปัตยกรรมวัดในชุมชนที่ตนอยู่อาศัยในฝั่งเมียนมามาเป็นแบบอย่างในการสร้างวัด ตลอดจนการนำเอาแบบแผนพิธีกรรมและการปฏิบัติทางศาสนาในภูมิลำเนาเดิมฝั่งเมียนมาปฏิบัติหรือปรับประยุกต์เข้ากับวิถีปฏิบัติของชาวไทย เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนไทยในชุมชนท้องถิ่นปัจจุบันในอำเภอแม่สอด แนวทางดังกล่าวนี้เป็นความพยายามรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาบนพื้นฐานวัฒนธรรมเดิมของกลุ่มพวกตนเอง ซึ่งจะรักษอัตลักษณ์ทางศาสนาของตนได้เพียงไรล้วนขึ้นอยู่กับที่ยอมรับและการเปิดโอกาสให้ของชุมชนท้องถิ่นทางฝั่งไทย อันเป็นวิถีทางหนึ่งของการปรับสร้างอัตลักษณ์ผ่านการผสมผสานทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณี

การสร้างพื้นที่ทางศาสนามีส่วนสัมพันธ์กับการปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนา ทั้งทางสังคมและวัฒนธรรม โดยสามารถปรับเปลี่ยนได้ทั้งสาระและรูปแบบของการใช้พื้นที่ทางศาสนา อันเป็นการปรับเปลี่ยนเพื่อการอยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มคนต่างชาติพันธุ์ ภาษา และวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นไปได้ทั้งในแนวทางการยึดถือความเชื่อแบบเดิมหรือการรับเอาความเชื่อแบบใหม่ เพื่อให้เกิดศรัทธาและการปฏิบัติร่วมกันในฐานะการเป็นสมาชิกของพื้นที่ทางศาสนาในชุมชนหนึ่ง ๆ ด้วยเหตุนี้ การเป็นศาสนิกชนของศาสนาเดียวกันและโดยเฉพาะอย่างยิ่งในศาสนานิกายเดียวกันจะช่วยให้เกิดการปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาพร้อมกันได้ง่ายขึ้น ดังเช่นในกรณีของพุทธศาสนิกชนเถรวาทชาวไทยและเมียนมานั้น แม้ว่าจะมีความแตกต่างในธรรมเนียมปฏิบัติระหว่างกันบ้าง แต่ก็สามารถจะปรับเปลี่ยนและผสมผสานเพื่อการอยู่ร่วมกันได้โดยไม่เกิดความขัดแย้งทางศาสนา

ในกรณีการปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนในพื้นที่ชายแดนแม่สอด นั้น ชาวเมียนมาส่วนใหญ่ยังพยายามดำรงอัตลักษณ์ทางศาสนาของตนเอง ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และในระดับชุมชน เช่น ในครัวเรือนของชาวเมียนมามักจะมีการทำหิ้งพระตามแบบอย่างวิถีปฏิบัติ และความเชื่อในท้องถิ่นเดิม รวมถึงการสวดมนต์และประกอบพิธีกรรมในครอบครัวก็เป็นแบบอย่างเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ ในขณะที่ระดับชุมชนนั้นจำเป็นต้องมีการสร้างและใช้สถานที่ปฏิบัติทาง ศาสนาร่วมกันของคนในชุมชน จึงขึ้นอยู่กับเงื่อนไขว่าประชาชนในชุมชนนั้นส่วนใหญ่มีความเหมือน หรือแตกต่างกันอย่างไร ถ้าเป็นคนที่มิใช่ชาติพันธุ์ ภาษา ศาสนา และวัฒนธรรมเดียวกันการสร้างพื้นที่ ทางศาสนาและอัตลักษณ์ทางศาสนาที่เป็นแบบอย่างเฉพาะของตนก็สามารถทำได้ แต่ถ้ามีความ แตกต่างกันมากก็จะขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของการยอมรับหรือการเปิดโอกาสในการปรับเปลี่ยนและ ผสมผสานระหว่างกันได้มากน้อยเพียงไร การสร้างพื้นที่ทางศาสนาและการปฏิบัติทางศาสนาจึงอาจ เป็นไปในแบบแผนของการบูรณาการ หรืออาจมีการปรับเปลี่ยนเข้าสู่อัตลักษณ์ทางศาสนาแบบใหม่ หรือการปรับสร้างอัตลักษณ์ทางศาสนามาร่วมกันขึ้นมาใหม่

การศึกษานี้วิเคราะห์แนวทางการผสมผสานทางศาสนาและประเพณีในพื้นที่ชายแดนแม่ สอด ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์การอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานานกว่า 150 ปี และเป็นแหล่งตั้งถิ่น ฐานชุมชนดั้งเดิมของคนจากหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้งชาวพม่า ไทใหญ่ กะเหรี่ยง และไทยล้านนา การก่อตั้งถิ่นฐานในยุคเริ่มแรกพบในชุมชนชาวกะเหรี่ยงบริเวณพื้นที่ป่าเขา แล้วค่อย ๆ ขยับขยาย มาสู่บริเวณพื้นที่ราบ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลด้านวัฒนธรรมของกลุ่มชนชาวไทใหญ่ที่เข้ามาอยู่ อาศัยบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเมย เพื่อตั้งถิ่นฐานขึ้นอย่างถาวรและขยายเป็นชุมชนใหญ่ขึ้นเรื่อยมา จนกระทั่งมีการสร้างวัดไทใหญ่ในพื้นที่แม่สอด (ตั้งแต่ปี พ.ศ.2400) มีจำนวนถึง 5 วัด คือ วัดแม่ ซอดนำด่าน, วัดสุนทรสิริกาวิลาศ (ป่าเก่า), วัดภาวนานิยมาราม (ป่าใหม่), วัดไทยวัฒนธรรม และวัดท่า อ่างใหม่

ในภายหลังเมืองแม่สอดได้รับการพัฒนาให้เป็นเมืองการค้าชายแดน จึงมีคนจาก หลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์มาแลกเปลี่ยนค้าขายกัน จนกระทั่งในปัจจุบันแม่สอดยังได้รับการพัฒนา เป็นพื้นที่เศรษฐกิจพิเศษแห่งหนึ่งภายใต้แนวทางการเปิดประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน ทำให้มี แรงงานย้ายถิ่นชาวเมียนมาเข้ามาทำงานและอยู่อาศัยจำนวนมาก ทั้งนี้ในยุคแรกเริ่มการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนนั้นคนในแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ได้ยึดถือปฏิบัติวัฒนธรรมพื้นบ้านของตนบนพื้นฐานการ สันองตอบความต้องการจำเป็นของคนในชุมชน ความสามัคคี และความสงบสุขของชุมชน ตามเหตุ ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอยู่ของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ต่อมาแต่ละชุมชนและชาติพันธุ์ได้ติดต่อสัมพันธ์กับผู้คน ในชาติพันธุ์อื่น ๆ จึงเป็นโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ภายใต้กลไก ความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรม ประเพณี และศาสนาที่มีระเบียบแบบแผนที่สนองตอบความ ต้องการของประชาชนระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพและอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข จนเกิดเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นแม่สอดจากการผสมผสานวัฒนธรรมพุทธเถรวาทกับวัฒนธรรมชาติ พันธุ์ต่าง ๆ

ผลการศึกษา พบว่า ในภาพรวมของพื้นที่เมืองแม่สอดปัจจุบันมีแรงงานชาวเมียนมาได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นประชากรแฝงจำนวนมากกว่าประชากรแม่สอด โดยที่คนไทยและคนเมียนมายังคงพึ่งพาอาศัยกันและอยู่ร่วมกันท่ามกลางความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม แต่การมีจุดเชื่อมในความเป็นพุทธศาสนิกชนเถรวาทเช่นเดียวกัน จึงทำให้เมืองแม่สอดมีลักษณะการผสมผสานวัฒนธรรมไทยและเมียนมาในหลายบริบท โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนาที่สามารถพบเห็นได้ทั้งความเหมือนและความแตกต่าง การนำเสนอผลการศึกษาในส่วนนี้จำแนกเป็น 3 ประเด็น คือ การบูรณาการพุทธศาสนาแบบไทยและเมียนมาในบริบทการใช้พื้นที่ทางศาสนา การผสมผสานวิถีปฏิบัติทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์เมียนมา และการผสมผสานวิถีปฏิบัติทางศาสนาและประเพณีของพุทธศาสนิกชนไทยและเมียนมา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

4.1) การบูรณาการพุทธศาสนาในบริบทการใช้พื้นที่ทางศาสนา

ในภาพรวมของการเผยแผ่พุทธศาสนานั้นไม่ว่าจะเป็นนิกายมหายานหรือเถรวาทก็ตามเมื่อเผยแผ่เข้าสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็จะผสมกลมกลืนเข้ากับความเชื่อและวัฒนธรรมท้องถิ่น จนมีลักษณะแบบพุทธศาสนาท้องถิ่น ดังที่เรียกกันว่าพุทธศาสนาแบบเมียนมาหรือพุทธศาสนาแบบไทย ที่แม้ว่าล้วนเป็นพุทธศาสนานิกายเถรวาทเช่นเดียวกัน แต่มีความเชื่อ ความศรัทธา และวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันในหลายลักษณะตามบริบทความเป็นท้องถิ่น อย่างไรก็ตามเมื่อพุทธศาสนาแบบไทยและแบบเมียนมาได้มาปฏิบัติสัมพันธ์ต่อกันในพื้นที่แม่สอด ก็สามารถปรับเปลี่ยนและผสมผสานวิถีปฏิบัติทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีเพื่อการอยู่ร่วมกันได้จนกลายเป็นพุทธศาสนาแบบท้องถิ่นแม่สอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแบบแผนหนึ่งที่พบเห็นได้ชัดเจนคือการผสมผสานการสร้างและใช้พื้นที่ทางศาสนา ร่วมกันของพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวเมียนมาทั้งที่ปรากฏให้เห็นในวัดไทยและวัดเมียนมา ซึ่งแม้จะมีความแตกต่างกันในเชิงสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม แต่ก็สามารถจัดสร้างและบูรณาการการใช้ประโยชน์ร่วมกันได้ โดยเฉพาะความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนจากศาสนสถานและศาสนวัตถุภายในเขตพุทธาวาส ซึ่งวัดเมียนมาจะสร้างและตกแต่งพระอุโบสถและพระเจดีย์อย่างอลังการ โดยใช้วัสดุที่ทำจากทองเหลืองฉลุและประดับด้วยเสาหงส์ อีกทั้งมักจะมีพระวิหารหลายหลังเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปที่ชาวเมียนมาให้ความเคารพนับถือ หากวิหารหลังใดที่ประดิษฐานพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์แบบพม่าจะมีการตกแต่งอย่างพิเศษมากกว่าวิหารทั่วไป รวมทั้งยังนิยมจำลองพระพุทธรูปและศาสนวัตถุสำคัญของเมียนมาเพื่อนำมาประดิษฐานในเขตพุทธาวาส เช่น พระพุทธรูปหินอ่อน พระปากแดง และพระอุปคุต เป็นต้น

กล่าวได้ว่าในวัดเมียนมาทั้ง 5 วัดในแม่สอดล้วนมีศาสนสถานและศาสนวัตถุที่เป็นสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบเมียนมา และวัดเหล่านี้ยังคงรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาของตนไว้ได้ สำหรับวัดไทยในพื้นที่ชายแดนแม่สอดทั้งที่มีและไม่มีพระสงฆ์สามเณรชาวเมียนมาเข้ามาจำพรรษาอยู่ด้วยล้วนมีศาสนสถานและศาสนวัตถุแบบเมียนมาสร้างรวมอยู่ในวัดด้วย โดยได้รับการยอมรับจากพระสังฆาธิการให้สามารถสร้างตามความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาได้ โดยเฉพาะในชุมชนที่มีผู้ย้ายถิ่นและแรงงานข้ามชาติชาวเมียนมาเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากกว่า

พุทธศาสนิกชนชาวไทย การอนุญาตให้พุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาใช้พื้นที่ทางศาสนาและการก่อสร้างสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบเมียนมาถือเป็นส่วนหนึ่งของการช่วยกันทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในพื้นที่แม่สอด เพราะพุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาเป็นทั้งผู้บริจาคและผู้สนับสนุนแรงงานในการพัฒนาและบำรุงรักษาศาสนสถาน จึงเกิดแบบแผนการบูรณาการพุทธศาสนาในบริบทการใช้พื้นที่ทางศาสนาให้เห็นได้อย่างชัดเจน

4.2) การผสมผสานวิถีปฏิบัติทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์ไทยและเมียนมา

วิถีปฏิบัติทางศาสนาของพระสงฆ์และสามเณรเป็นส่วนหนึ่งที่สามารถสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการแลกเปลี่ยนทางศาสนาเพื่อการอยู่ร่วมกันได้ของชาวไทยและชาวเมียนมาในพื้นที่แม่สอด กล่าวคือพระสงฆ์และสามเณรชาวเมียนมาที่อยู่ในวัดเมียนมาจะไม่โกนคิ้ว สวมจีวรสีแดงอิฐ เมื่อมีการเทศน์หรือออกบิณฑบาตจะถือพัดแบบเมียนมา ในการรับสิ่งของถวายสังฆทานจะรับส่งของจากสตรีได้โดยไม่ต้องมีผ้ารองรับ และพระสงฆ์สามเณรจะฉันภัตตาหารก่อนการประกอบพิธีกรรม ซึ่งแตกต่างจากวัดไทยที่พระสงฆ์สามเณรจะโกนคิ้ว สวมจีวรเหลืองส้ม รับสิ่งของถวายจากสีกาโดยตรงไม่ได้ และฉันหลังเสร็จพิธีกรรมแล้ว อย่างไรก็ตามวิถีปฏิบัติทางศาสนาแม้จะมีความแตกต่างกัน แต่เมื่ออยู่ในแผ่นดินไทยพระสงฆ์และสามเณรชาวเมียนมาก็ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบของคณะสงฆ์ไทย ดังนั้นเมื่อพระสงฆ์สามเณรชาวเมียนมาจะต้องเข้าร่วมกิจกรรมหรือพิธีกรรมที่เป็นทางการในวัดไทย ก็จะต้องปรับเปลี่ยนมาใช้วิถีปฏิบัติแบบคณะสงฆ์ไทย กล่าวคือต้องโกนคิ้วและเปลี่ยนการสวมจีวรแบบไทย รวมทั้งต้องเรียนรู้ที่จะพูดและสวดมนต์แบบสำเนียงไทย ปฏิบัติกิจทางศาสนาตามระเบียบของคณะสงฆ์ไทย จึงกล่าวได้ว่าในเชิงวิถีปฏิบัติทางศาสนามีลักษณะทั้งการผสมผสานและบูรณาการทางวัฒนธรรม โดยยังไม่ถึงขั้นของการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม

ในภาพรวมจึงกล่าวได้ว่าด้านวิถีปฏิบัติทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์ไทยและเมียนมาดำเนินไปในลักษณะที่โน้มเอียงไปในแนวทางการผสมผสานทางวัฒนธรรมเข้ากับวิถีปฏิบัติแบบพระสงฆ์ไทย แต่ขณะเดียวกันเมื่ออยู่ในวัดเมียนมาพระสงฆ์และสามเณรชาวเมียนมาก็จะรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาของตนไว้ได้ รวมถึงในวัดไทยบางวัดที่มีพระสงฆ์ชาวเมียนมาร่วมจำพรรษาอยู่ด้วยก็ได้รับอนุญาตให้สามารถประกอบพิธีกรรมได้ทั้งแบบเมียนมาและแบบไทยตามความประสงค์ของพุทธศาสนิกชน จึงกล่าวได้ว่ามีลักษณะการผสมผสานในเชิงวิถีปฏิบัติทางศาสนา แต่ในเชิงประเพณีทางศาสนากลับมีลักษณะการบูรณาการทางวัฒนธรรม เพราะประเพณีไทยและเมียนมายังคงถูกปฏิบัติโดยพระสงฆ์ไทยและพระสงฆ์เมียนมาตามแบบแผนประเพณีปฏิบัติของแต่ละกลุ่มศาสนา

4.3) การผสมผสานวิถีปฏิบัติทางศาสนาและประเพณีของพุทธศาสนิกชน

จากการศึกษาข้อมูลในพื้นที่แม่สอดพบว่ามียุทธศาสนิกชนทั้งชาวไทยและเมียนมาปฏิบัติร่วมกันมาอย่างยาวนาน จนดูเหมือนได้ผสมผสานเป็นประเพณีหรือพิธีกรรมท้องถิ่นแม่สอด ทั้งนี้การผสมผสานประเพณีทางศาสนาระหว่างคนไทยกับเมียนมาเป็นไปได้ด้วยดี เพราะประเพณีของชาติพันธุ์ไทใหญ่และไทยล้านนามีพื้นฐานการผสมผสานมาอย่างยาวนานตั้งแต่เริ่มการ

ก่อตั้งถิ่นฐานชุมชน รวมทั้งประเพณีไทใหญ่ยังมีจุดร่วมที่สามารถเชื่อมประเพณีไทยล้านนาและพม่าให้ผสมผสานกันได้ง่ายขึ้นด้วย ดังนั้นประเพณีท้องถิ่นของแม่สอดจึงล้วนมีคนไทยและเมียนมาเข้าร่วมปฏิบัติ เช่น แห่อุปัฏฐากามีทั้งคนไทยและเมียนมาร่วมกันทำบุญ ประเพณีถวายข้าวพระพุทธหรือต่างขอมต่อโหลงแม่จะเริ่มที่วัดไทใหญ่แต่ในปัจจุบันทุกวัดในพื้นที่เมืองแม่สอดได้นำมาปฏิบัติจนเป็นประเพณีที่คนแม่สอดจะต้องเวียนไปขึ้นวัดให้ครบทุกวัด ประเพณีแห่นมโก่จาเป็นประเพณีไทใหญ่ที่ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้วิญญาณผู้เสียชีวิต ซึ่งเห็นการผสมผสานวัฒนธรรมของคนต่างชาติพันธุ์ ส่วนของประเพณีไทยล้านนา เช่น ดานก้วยสลากก็ได้รับการยอมรับในการปฏิบัติร่วมกันของคนหลายชาติพันธุ์ ทั้งพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาล้วนมาร่วมพิธี และการสวดมหาปฐกฐานก็เป็นพิธีกรรมจากฝั่งเมียนมาที่เชื่อว่าการสวดพระอภิธรรมบทที่ 7 ติดต่อกันตามกำหนดเวลาย่อมทำให้บ้านเมืองมีความเจริญ ซึ่งในปัจจุบันเป็นที่นิยมแพร่หลายในแม่สอด รวมทั้งวัดไทยในแม่สอดยังได้นิมนต์ให้พระสงฆ์ชาวเมียนมาประกอบพิธีกรรมให้พุทธศาสนิกชนชาวเมียนมาได้เข้าร่วมทำบุญในประเพณีและโอกาสต่าง ๆ ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวทางวัฒนธรรมเข้าหากันของพุทธศาสนิกชนชาวไทยและชาวเมียนมา

5. บทบาทศาสนาและประเพณีในการสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน

การศึกษานี้ยืนยันได้ว่าในการสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนควรมิศาสนาเป็นกลไกสำคัญหนึ่ง เพื่อสร้างความเป็นหนึ่งเดียว แต่ยังมีข้อโต้แย้งว่าศาสนาอาจเป็นอุปสรรคในการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวได้เช่นกัน โดยเฉพาะระหว่างประเทศสมาชิกที่มีศาสนาหลักหรือศาสนาประจำชาติแตกต่างกัน อย่างไรก็ตามสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้นำเสนอแนวคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางการใช้ศาสนาเพื่อสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนว่าศาสนามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการสร้างสรรค์สังคมให้สันติสุขและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนในสังคม ทุกคนในสังคมควรมีเสรีภาพในการนับถือศาสนาและลัทธิความเชื่อ แต่ศาสนาหรือลัทธิความเชื่อนั้นจะต้องมีรากฐานความคิดที่ทำให้คนในสังคมมองเห็นคุณค่าของความเป็นคนไม่มองแบบแบ่งแยกให้แตกต่าง แต่ให้มองแบบประสานที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี ศาสนาจึงจะมีบทบาทในการแก้ปัญหาทางความคิดและจิตใจของคนในสังคม จุดสำคัญที่จะต้องพิจารณาคือศาสนาควรจะสอนให้มองคนที่นับถือศาสนาอื่นมีลักษณะที่ยอมรับและเคารพกันในภาวะที่เสมอภาคเท่าเทียมและโน้มนำไปในทางที่จะสนับสนุนการอยู่ร่วมกันแบบเสมอและสมาน เสมอคือเท่าเทียมกัน และสมานคือร่วมกัน (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2540) ทุกศาสนาจะต้องยึดถือหลักการนี้เป็นพื้นฐานจึงจะสามารถบูรณาการหรือผสมผสานเพื่อการอยู่ร่วมกันได้ภายใต้ความเป็นประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียน

เมื่อผู้คนจากต่างชาติพันธุ์และต่างศาสนาอยู่ร่วมกันหรือแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกันจะต้องใช้วิถีแห่งปัญญาเพื่อการถ่วงดุลและรับเอาวัฒนธรรมอื่น โดยพิจารณาแยกแยะส่วนที่เป็นประโยชน์มาใช้กับสังคมให้ประสานกับวัฒนธรรมของตน จึงจะได้แนวทางการผสมผสานทางวัฒนธรรมที่เหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมในหมู่สมาชิกประชาคม

อาเซียน สิ่งสำคัญคือสมาชิกทุกประเทศจะต้องส่งเสริมความเข้าใจในวิถีปฏิบัติร่วมกันภายใต้แนวคิดเรื่องพหุนิยมทางศาสนา (สุรพศ ทวีศักดิ์, 2559) หรือแนวคิดเรื่องสังคมพหุวัฒนธรรม (ชูพินิจ เกษมณี, 2555) โดยควรส่งเสริมความหลากหลายในแบบแผนการดำเนินชีวิตและวิถีปฏิบัติทางประเพณีและวัฒนธรรมผ่านสถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา และสถาบันสังคมอื่น ๆ ในระดับท้องถิ่นอย่างเหมาะสมและต่อเนื่อง โดยกิจกรรมเหล่านี้ควรเน้นให้ศาสนิกชนได้เข้าถึงความหมายอันลึกซึ้งของศาสนา พร้อมทั้งรับฟังและเข้าใจศาสนาอื่นด้วยจิตที่เมตตาต่อกัน รับฟังแบบเอาใจเขามาใส่ใจเราการเรียนรู้และเข้าใจกันระหว่างศาสนาและความเชื่อหรือวิถีปฏิบัติที่แตกต่างกันด้วยจิตเมตตา ย่อมนำไปสู่การอยู่ร่วมกันได้บนพื้นฐานความเสมอและสมานดังที่กล่าวถึงแล้ว (ปาริชาติ สุวรรณบุปผา, 2549)

ในปัจจุบันการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรมระหว่างคนไทยและคนเมียนมามีความเป็นไปได้มากขึ้น เพราะเด็กและเยาวชนในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในแม่สอดได้เข้าเรียนในโรงเรียนไทยฝั่งแม่สอด และใช้ภาษาไทยเป็นภาษากลางในการติดต่อสื่อสารกัน ทำให้เด็กและเยาวชนรุ่นใหม่เริ่มไม่ใช้ภาษาชาติพันธุ์ในการสื่อสาร โดยพบว่ากระบวนการผสมกลมกลืนเริ่มเข้าสู่กลุ่มเด็กเยาวชนเชื้อสายไทใหญ่เด่นชัดกว่าชาติพันธุ์อื่น เพราะคนไทใหญ่ที่อยู่ในแม่สอดมาเป็นเวลานานส่วนมากมีสัญชาติไทย ดังนั้นลูกหลานชาวไทใหญ่ทุกคนจะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนไทยตามสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไทย ส่งผลให้การใช้ภาษาไทยในครอบครัวและชุมชนเริ่มลดน้อยลง เปลี่ยนมาใช้ภาษาไทยสื่อสารกันมากขึ้น อีกทั้งกระบวนการเหล่านี้ยังเป็นตัวเร่งให้เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างเด็กไทยและเด็กชาติพันธุ์อื่น ๆ ได้ง่ายขึ้น แบบแผนความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมเช่นนี้ล้วนสามารถใช้เป็นแบบอย่างในการส่งเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนได้ในระยะยาว

6. บทสรุป

ผลการศึกษาชี้พบว่าการดำเนินมาตรการเพื่อเสริมสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนจะมีความเป็นไปได้สูงในกลุ่มรัฐชาติที่มีศาสนาเดียวกันโดยใช้ศาสนาและประเพณีเป็นสื่อสำคัญให้ประชาคมอาเซียนสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข โดยเฉพาะหากเป็นศาสนานิกายเดียวกันก็จะเป็นไปได้ง่ายที่จะผสมผสานหรือบูรณาการวิถีปฏิบัติและประเพณีทางศาสนาเพื่อเป้าหมายสุดท้ายคือสร้างความร่วมมือให้เกิดความมั่นคงทางสังคม ดังจะเห็นได้จากกรณีศึกษาการผสมผสานวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาในพื้นที่ชายแดนแม่สอด ที่สะท้อนให้เห็นทั้งในแบบแผนของการบูรณาการและการผสมผสานวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่สามารถยอมรับความแตกต่างหลากหลายของความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมและอยู่ร่วมกันได้โดยปราศจากความขัดแย้ง

สำหรับประเด็นการสร้างพื้นที่ทางศาสนาเพื่อดำเนินกิจกรรมร่วมกันระหว่างชาวไทยและชาวเมียนมากำลังมีแนวโน้มไปในเชิงการยอมรับสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบเมียนมาเด่นชัดมากขึ้น โดยจะเป็นการเปิดโอกาสให้แต่ละวัดและชุมชนสามารถตัดสินใจสร้างพื้นที่ทางศาสนาได้ภายใต้การตรวจสอบและควบคุมของคณะสงฆ์ไทย โดยไม่มีอคติทางศาสนาและชาติพันธุ์ที่เข้มงวดเพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ทางศาสนาให้สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสันติระหว่างชาว

ไทยและชาวเมียนมา ไม่เกิดปัจจัยที่จะนำไปสู่ความขัดแย้งหรือแย้งชิงพื้นที่ทางศาสนา การสร้างพื้นที่ทางศาสนาจึงมีลักษณะบูรณาการทางวัฒนธรรม โดยที่วัดเมียนมาในแม่สอดยังสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาของตนไว้ได้ ในขณะที่สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบเมียนมาทั้งในการสร้างศาสนสถานและศาสนวัตถุในวัดไทยก็มีเพิ่มมากขึ้นอย่างชัดเจน

ส่วนการปฏิบัติทางศาสนาและประเพณีระหว่างพระสงฆ์ชาวไทยและชาวเมียนมานั้น พระสงฆ์ชาวเมียนมาในวัดเมียนมาจะประกอบพิธีกรรมโดยสวดมนต์ภาษาบาลีสำเนียงพม่า ซึ่งเป็นภาษากลางให้พุทธศาสนิกชนจากทุกชาติพันธุ์ที่ย้ายถิ่นมาจากเมียนมาสามารถเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาแบบเมียนมาได้ ดังนั้นในด้านพิธีกรรมและงานบุญประเพณีที่พระสงฆ์ชาวเมียนมาปฏิบัติร่วมกับพุทธศาสนิกชนนั้นมีแนวโน้มเป็นการบูรณาการทางวัฒนธรรม คือสามารถรักษาอัตลักษณ์ทางศาสนาแบบเมียนมาเอาไว้ได้ แต่ในวิถีปฏิบัติทางศาสนาระหว่างพระสงฆ์ชาวเมียนมานั้นเป็นไปในแนวทางการผสมผสานเข้ากับวิถีปฏิบัติแบบพระสงฆ์ไทย เพราะพระสงฆ์ชาวเมียนมากับพระสงฆ์ชาวไทยต่างต้องยึดถือปฏิบัติตามระเบียบของคณะสงฆ์ไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเข้าร่วมในพิธีกรรมทางศาสนาอย่างเป็นทางการร่วมกับพระสงฆ์ไทย

ความรู้ความเข้าใจต่อแนวทางการผสมผสานและบูรณาการวิถีปฏิบัติทางศาสนาและประเพณีในพื้นที่ชายแดนแม่สอด จะเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการใช้เป็นฐานคิดในการเสริมสร้างประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนในอนาคต เพื่อสร้างเสริมให้คนไทยพร้อมที่จะร่วมเป็นพลเมืองอาเซียนที่มีศักดิ์ศรีและสิทธิเท่าเทียมกับชาติอื่น ๆ อย่างไรก็ตามหากได้มองลึกเข้าไปในเจตนารมณ์ของกิจกรรมต่าง ๆ ในเชิงการสร้างเสริมประชาคมสังคมและวัฒนธรรมอาเซียนที่หน่วยงานภาครัฐและองค์กรส่วนท้องถิ่นในพื้นที่แม่สอดเข้ามาสนับสนุน จะพบว่ากิจกรรมส่วนใหญ่เน้นการเชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวและการค้าพาณิชย์ตามกระแสโลกาภิวัตน์ที่กำลังเข้ามามีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างชัดเจน และให้ความสำคัญน้อยลงต่อความพยายามจะธำรงรักษาวิถีปฏิบัติและประเพณีทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น

บรรณานุกรม

- ขวัญชีวัน บัวแดง. (2555). *พื้นที่ทางศาสนาที่ชายแดนไทย-พม่า*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- งามพิศ สัตย์สงวน. (2543.) *หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชูพินิจ เกษมณี. (2555). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมพหุวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- รัฐภูมิ เสนาคำ. (2549). “โลกาภิวัตน์กับตรรกะใหม่ของความรุนแรง” *วัฒนธรรมไร้อคติ ชีวิตไร้ความรุนแรง*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

- ถนอมศักดิ์ สู่ภิกัณฑ์. (2546). “บทบาทของพระธรรมวิทยากรต่อการปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรมเยาวชน” *ปริญาสาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต* สาขาการบริหารและนโยบายสวัสดิการสังคม. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปาริชาติ สุวรรณบุปผา. (2549). *ศาสนเสวนา* กรุงเทพฯ: ศูนย์ศึกษาและพัฒนาสันติวิธี มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). *พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม.
- แพรภัทร ยอดแก้ว. (2555). “คุณลักษณะพลเมืองอาเซียน” เอกสารประกอบการสอน รหัสวิชา 2000111 วิชาอาเซียนศึกษา (ASEAN Studies). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม.
- ยศ สันตสมบัติ. (2556). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศุภสิทธิ์ วนชยางค์กุล. (2549). “พระภิกษุข้ามถิ่นอัตลักษณ์ข้ามแดน เปรียบเทียบพระภิกษุพม่าและพระภิกษุ ไทใหญ่ในภาคเหนือของประเทศไทย” *ปริญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต*. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. (2551). *การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม แนวความคิด วิถีวิทยา และทฤษฎี*. ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2547). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม (กระบวนทัศน์และบทบาทในประชาสังคม)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Appadurai, Arjun. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*. Public Worlds Volume 1, Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Dirlik, Arif. (2009). “Asians on the Rim: Transnational Capital and Local Community in the Making of Contemporary Asian America,” in Jean Y.W., Shen Wu and T. Chen (editors), *Asian American Studies Now: A Critical Reader*. Piscataway, NJ: Rutgers University Press.
- Thuzar, Moe. (2015). “ASEAN Community 2015: What’s In It For” *ISEAS Perspective*. #9 (13 February 2015). Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

